

Het ontstaan van het Sneekerveer in relatie tot de ontginning van een laagveengebied, 950-1300¹

54 G. Bakker

Inleiding

Het Sneekerveer is – dankzij de watersport – een van de bekendste wateren van Nederland. Over de traditionele zeilevenementen op dit Friese meer is al veel geschreven. De opzet van dit artikel is echter een andere. Centraal staat de vraag naar het ontstaan van het Sneekerveer en wel in het bijzonder naar het tijdstip en ook de omstandigheden – hierbij wordt bedoeld op de ontginning van het gebied tussen 950 en 1300 – die hierbij een allesbeheersende rol hebben gespeeld.

De bovenvermelde vraag is betrekkelijk eenvoudig te stellen; het antwoord erop is iets moeilijker. Een onderzoek in de literatuur levert niets op over de ontstaansgeschiedenis, ook niet bij de Friese schrijvers uit de zestiende en zeventiende eeuw, die ten aanzien van voor hen vroegere tijden nogal fantasierijk waren. Zelfs in de bekende kroniek van Friesland van Winsemius (1586-1644), 'Historie-Schryver' van de Staten van Friesland, uit 1622, is niets te vinden over het ontstaan van het Sneekerveer.² Weliswaar richtte hij zijn belangstelling in de eerste plaats op politieke en militaire zaken, maar ook waterstaatkundige aangelegenheden hadden zijn aandacht. Naast geschreven bronnen en literatuur baseerde hij zijn kroniek ook op mondelinge overleveringen. Uit de omstandigheid dat over een ontstaan van het meer door hem niets is geschreven, lijkt de conclusie voor de hand te liggen dat in zijn tijd hierover ook niets bekend was.

Op de huidige kaarten van het Friese merengebied is iets merkwaardigs te zien. Er zijn bepaalde, duidelijk van elkaar te onderscheiden verkavelingsblokken waar te nemen, waarvan de oppervlakte nogal verschilt. Niet alleen de oppervlakte varieert, maar ook de vorm, die bij het ene blok nagenoeg rechthoekig is en bij een ander waaivormig vanuit een bepaald dorp. De kaarten laten bovendien zien dat er verkavelingsblokken zijn die niet afbreken bij een meer, maar doorlopen op de tegenoverliggende oever. Dit laatste is onder meer het geval bij het Sneekerveer, de Goïngarijster poelen en de Zoutepoel (zie kaart 1).

De ontginning van het Lage Midden van Friesland is begonnen rond het jaar 950 en de bewoners van toen beschikten zeker niet over de landmeetkundige instrumenten om over meer en poelen heen te meten. Het kan niet anders of het Sneekerveer moet na ontginning en verkaveling zijn ontstaan en de conclusie is dan ook dat het ontstaan van het meer ergens tussen 950 en het einde der Middeleeuwen ligt.³ Het verloop en de gevolgen van deze ontginning komen verder in dit artikel nog uitvoerig aan de orde.

In het onderzoek gaat het om de volgende vragen:

- Hoe zag het Sneekerveergebied er voor de aanvang van de ontginning uit?
- Hoe verliepen ontginning en verkaveling en welke vestigingen ontstonden er?
- Welke processen vonden in de bodem plaats na ontginning en verkaveling?
- Wat zijn de gevolgen geweest van de combinatie van die processen in samenhang met weer, wind en water?

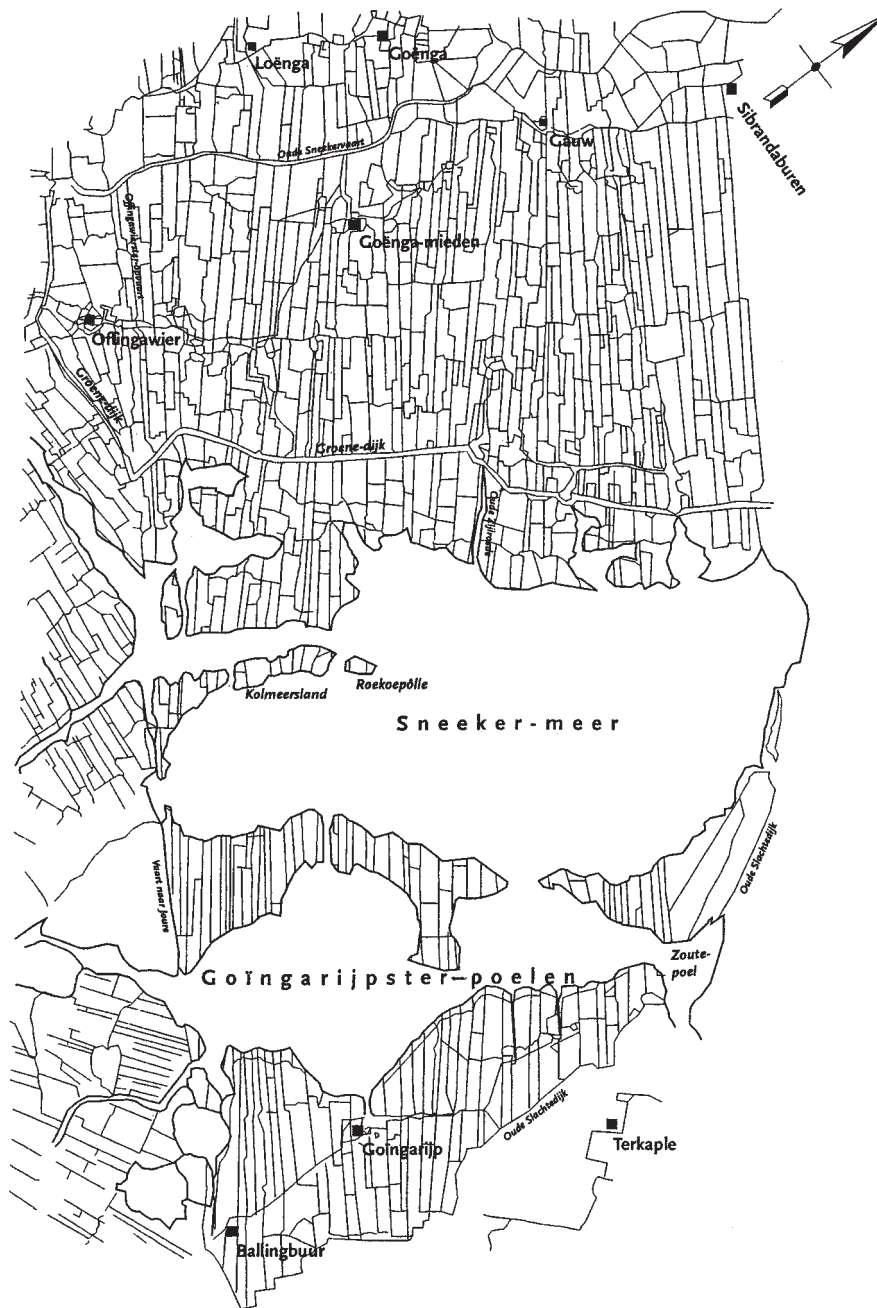
* Dr. G. (Geert) Bakker (1927) studeerde Geschiedenis en promoveerde in 1967 aan de Rijksuniversiteit Utrecht op het onderwerp 'Duitse geopolitiek, 1919-1945: een imperialistische ideologie'. Vanaf 1953 was hij achtereenvolgens werkzaam als leraar Geschiedenis, wetenschappelijk medewerker bij de Fryske Akademy, directeur van de Noordelijke Leergangen en als lid van het College van Bestuur van de Noordelijke Hogeschool te Leeuwarden. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken, waaronder recentelijk *Een lange weg: de kleine stappen tot de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden* (Leeuwarden 1992) en *25 jaar FRAM* (Leeuwarden 1996).

1 De kaarten en atlanten vermeld in noot 12 werden mij welwillend ten gebuike gegeven door de heer ing. M. Tangerman van de Directie Noord-Nederland van Rijkswaterstaat te Leeuwarden. De heer dr. J.A. Mol van de Fryske Akademy te Leeuwarden was zo vriendelijk een eerdere versie van dit artikel kritisch door te lezen en met mij te bespreken, waardoor verbeteringen konden worden aangebracht. Graag wil ik beide heren bedanken voor hun medewerking.

2 P. Winsemius, *Chronique ofte historisch geschiednisse van Friesland, beginnende vanden jare nae des werelts schiepinge 3635 ende loopende tot den jaere na de geboorte Christi 1622* (Franeker 1622).

3 J.J. Spahr van der Hoek, 'Hoe't it lân der hinne lei', in: G. Bakker (red.), *Wymbriteradiel, skiednis fan in greidgritenij* (Bolsward 1974), 13-15; H. Halbertsma, 'Weynbritzera auld deel', in: *Fryske stúdzjes oanbean oan Prof.Dr. J.H. Brouwer op syn sechtichste jierdei 23 augustus 1960* (Assen 1960), 425-460, 439.

Kaart 1. De situatie rond 1850. Het verkavelingspatroon reikt duidelijk van de landerijen zuidoostelijk van Goënga over de eilanden in het Sneekmeer naar het gebied bij Goëngarijp. Op de eilanden zijn in de twintigste eeuw de sloten langzamerhand dichtgegroeid. De verkaveling vindt men daarom op moderne kaarten niet meer terug. De Roekoepolle of Rookoepolle – die in de negentiende en twintigste eeuw zeer van afslag had te lijden – is in 1993 in het kader van de verbreding van het Prinses Margrietkanaal weggebaggerd. Tekening door G.T. van den Broek naar kaartfragmenten uit W. Eekhoff, *Nieuwe atlas van de Provincie Friesland* (Leeuwarden 1849-1859, herdruk 1970), bladen Doniawerstal, Rauwerderhem en Wymbritseradeel.

55

Het Sneekmergebied voor de aanvang van de ontginning

De bodem rond het Sneekmeer bestaat, voor zover relevant voor dit onderzoek, uit drie lagen. De onderste bestaat uit zand, hierboven ligt laagveen met een dikte van drie tot vijf meter en daarop bevindt zich zeeklei. Onmiddellijk ten zuidoosten van Sneek is deze kleilaag zo'n veertig à vijftig centimeter dik, maar ze wordt in de richting van het meer steeds dunner. Voor de aanvang van de ontginning was de klei nog niet aanwezig en bevond zich daar waar nu het meer ligt een veenpakket dat deel uitmaakte van het grotere veenpakket dat het hele Lage Midden van Friesland besloeg. Dergelijke met water verzadigde veenpakketten worden in de literatuur ook wel veenkussens genoemd.⁴ Ze bedekten in de tiende eeuw niet alleen grote delen van Friesland, maar ook van Groningen, Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Het Almere was in de tiende eeuw nog een verzameling veenplassen temidden van

⁴ Zo ondermeer H. van der Linden, 'Het platteland in het Noordwesten met de nadruk op de occupatie circa 1000-1300', in: D.P. Blok e.a. (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. II (Haarlem 1982), 48-82, zie vooral 53.

een laagveengebied, waarvan het totale wateroppervlak beduidend kleiner was dan de latere Zuiderzee. Ook de westelijke Waddenzee werd nog grotendeels bedekt door laagveenkussens. Het verhaal dat men in de Middeleeuwen met droge voeten van Stavoren naar Enkhuizen kon lopen, zal niettemin wat overdreven zijn. In de eerste plaats liep daar de Vlietstroom, waarvan de toenmalige breedte weliswaar niet vaststaat maar die omstreeks het jaar 1000 toch reeds zo'n honderd meter bedroeg.⁵ Verder mogen we zeker twijfels hebben over de begaanbaarheid van het gebied.

Hoe zag het veenkussen er in het Sneekermeergebied uit? Van der Linden heeft een modelvorm gepubliceerd, en op basis van deze 'gemiddelde dwarsdoorsnede' en informatie van andere schrijvers kan gezegd worden dat in het gebied tussen Stavoren en het Bergumermeer een in breedte variërende strook van veenkussens lag, doorsneden door allerlei natuurlijke waterlopen.⁶ Wellicht de grootste hiervan was de Boorne met in zijn verlengde de Moezel die in de buurt van Rauwerd in de Middellzee uitmondde. Er waren verder in het Sneekermeergebied diverse kleinere stromen, zoals waarschijnlijk één vanaf de Wetering bij Terherne naar het Kruiswater aan de overkant met een zijarm richting Noorder Oudeweg waar wellicht nog een stroom uit Heerenzijl in uitmondde. De Noorder Oudeweg liep verder langs Joure en Langweer en waterde vermoedelijk ten westen van Lemmer uit in het Almere. Er zijn in dit gebied, waarvan de afzonderlijke percelen land vrijwel allemaal begrensd worden door kaarsrecht lopende sloten, nog altijd waterlopen te zien die heel grillig door het landschap meanderen. Dit zijn vrij zeker resten van oude stroompjes die reeds voor de ontginning in de veenkussens aanwezig waren. Sommige ervan zullen alleen in tijden van heftige regenval hebben uitgewaterd op een grotere stroom, maar in tijden van droogte geen uitmonding hebben gehad.

De begroeiing in dit voedselarme milieu werd in hoofdzaak gevormd door veenmossen met zo hier en daar wat andere planten en een enkel boompje. Aan de randen was de begroeiing door een wat grotere voedselrijkdom iets dichter met meer bomen, meestal elzen en berken. Op vrij uitgebreide schaal kwam er ook zogenaamd trilveen voor, een zode van veenmos op een bodem van zeer waterige veengrond.

In de tiende eeuw was er reeds bewoning aan de noordwestelijke rand van de venen. Ten noordoosten van Sneek liggen hier de terpdorpen Loënga en Goënga en voorts nog enkele kleinere terpjes zoals de Hege Wier. Gauw is zeer waarschijnlijk geen terpdorp. Er valt rond de kerk in het centrum wel iets van een verhoging waar te nemen, maar dit is bij Friese dorpskerken in het laagveengebied vrij algemeen vanwege de functie van het kerkhof als begraafplaats in een omgeving met een tamelijk hoge grondwaterstand. Aannemelijk is dat Gauw een vestiging is vanuit Goënga uit de beginperiode van de ontginning. De kerk van Goënga heeft als patroon Sint-Willibrordus; Loënga en Gauw hebben beide Sint-Nicolaas als patroon. Deze laatste heilige werd hier pas tijdens de kruistochten populair, dus na 1100. Sint-Willibrord was inzake kerkstichtingen in deze streken een veel 'vroegere' patroonheilige en de conclusie hieruit is dat Loënga en Gauw als dorp en als parochie van veel jongere datum zijn dan Goënga. De twee Sint-Nicolaaskerken kunnen als dochterkerken van de Sint-Willibrorduskerk van Goënga worden beschouwd.⁷

Gauw ligt aan de Gauwstervaart, eertijds de Gauw geheten, een gegraven zijvaart van de Sneeker Oudvaart, die ook de Oude Vaart of Oude Sneeker Vaart wordt genoemd. Gelet op het grillige verloop van de Sneeker Oudvaart hebben we hier te maken met een natuurlijke waterloop aan de rand van het laagveengebied, zoals dit vóór de ontginning bestond. In eerste aanvang is Gauw ontstaan als uitvalsbasis voor de ontginning en het heeft zijn opkomst dan ook te danken aan de ontwikkeling van de kolonisatie in de streek die nu Goëngamieden heet.

Goënga ligt op de grens van het kleigebied dat zich verder uitstrekt in noordwestelijke richting en het laagveengebied naar het zuidoosten. De bevolking gebruikte vóór de ontginning deze laagveengronden voor het steken van turf, voor de visvangst en op de wat stevigere grond aan de randen voor het weiden van vee. De schaarse houtbegroeiing werd bij voortdurend gekapt en diende als brandstof en bouwmetaal. Het gebruik van veen voor de moeraning, de zoutwinning door het verbranden van zouthoudende turf en het uitloggen van de as, zal toen nog niet zijn voorgekomen.

5 H. Schoorl, *De Convexe kustboog, Texel-Vlieland-Terschelling*, dl. I, *Het westelijk Waddengebied en het eiland Texel tot circa 1550* (Schoorl 1999), kaartje op p. 24.

6 Van der Linden, 'Het platteland', 53-55; T. Edelman, *Bijdrage tot de historische geografie in de Nederlandse kuststrook*. Publicatie van de Directie Waterhuishouding en Waterbeheer, 14 ('s-Gravenhage 1974), 42-51; G.J. Borger, 'Ontwatering en grondgebruik in de middeleeuwse veenontginningen in Nederland', *Geografisch tijdschrift* 10 (1976), 343-353; idem, 'De ontwatering van het veen, een hoofdlijn in de historische nederzettingengeografie van Nederland', *Geografisch tijdschrift* 11 (1977) 377-387.

7 J.A. Mol, *De Friese huizen van de Duitse Orde, Nes, Steenkerk en Schoten en hun plaats in het middeleeuwse Friese kloosterlandschap* (Leeuwarden 1991), 30-31, zie ook noot 230 op p. 342.

zijn op de kaarten duidelijk te onderscheiden van dat van Goënga en hetzelfde geldt voor het verkavelingsblok van Tersoal. De leiding bij het ontginningswerk berustte bij het dorpsbestuur dat in de late Middeleeuwen in handen was van de dorpsrechter en de dorpsvolmachten. De naamgeving naderhand in het ontginningsgebied was hiervan de bevestiging: Goënga, Gøegamieden en Goingarijp.

De ontginningsbasis was ongeveer als volgt: te beginnen bij de T-kruising van de Sneeker Oudvaart en de Offingawierster Opvaart liep deze langs de Oudvaart in noordoostelijke richting naar Gauw en vervolgens langs de huidige weg tot de Sijbrandabuurster Vaart. Hierna liep de grens van het ontginningsgebied langs deze Opvaart in zuidoostelijke richting over het Sneekermeer naar Heerenzijl. Op dit punt nam de grens een meer zuidelijke richting. De zuidwestelijke grens, die een nagenoeg rechte lijn in zuidoostelijke richting was, begon op het kruispunt van de Sneeker Oudvaart en de Offingawierster Opvaart via de Joustervaart over de Goingarijper poelen naar de Scheensloot of Noordbroekster vaart tot vierhonderd meter voorbij Ballingbuur. Te beginnen bij dit punt boog de grens af in noordelijke richting en liep verder door de weilanden met af en toe een rechthoekige verspringing langs de latere Oude Slachtedijk naar Heerenzijl (zie kaart 1).¹²

De omstreeks 950 aangevangen ontginning had zoals gezegd als basis de Sneeker Oudvaart, die van groot belang was voor het waterverkeer in het gebied. De dorpsgenoten begonnen met het graven van een aantal lange, rechte en vrij brede sloten die loodrecht stonden op de Oudvaart en hierop afwaterden. Van deze hoofdafwateringssloten, die tevens als vaarweg werden gebruikt, zijn de volgende nog in het gebied te traceren: de Sijbrandabuurster Vaart, de Aesgama Opvaart, de Sjaardamasloot, de Kipsloot, de Rollemer Vaart ook wel Buirster Vaart genoemd, het Meerdeel met de Oude Zijlroede en de Offingawierster Opvaart met eveneens een Zijlroede. Parallel aan deze vaarten werden minder brede sloten gegraven en na enkele honderden meters kwamen er dwarssloten. Zo ontstonden rechthoekige percelen met een lengte van tweehonderdvijftig tot vijfhonderd meter en een breedte van vijftig tot honderdvijfentwintig meter. Vervolgens werden parallel aan de lange sloten op de percelen greppels gegraven. Dit is met plaatselijke variaties het bekende beeld van het ontginningpatroon in de laagveengebieden in Noord- en West-Nederland met lange rechthoekige 'opstreckende' kavels, die heerden, mieden, meden of ook wel maden werden genoemd. Dit model was zo algemeen, dat Van der Linden en na hem De Cock en De Langen met recht spreken over de 'Fries-Hollandse ontginningmethode'.¹³ Gelijktijdig met het graven van de sloten werd begonnen met het afbranden van de moerasbegroeiing. De sloten moesten een behoorlijke diepte hebben, zodat het water uit de laagveenbodem goed kon wegsijpelen. Als de percelen zo een jaar gelegen hadden, begon zich een zode te vormen die in staat was mens en dier te dragen, zij het dat voorzichtigheid voorlopig nog geboden bleef.

Gedurende drie jaar was het pas ontgonnen gebied min of meer in vrij gebruik voor het weiden van schapen en koeien. In het vierde jaar moest het volgens het oude Friese Schoutenrecht worden verdeeld. Dit recht regelde de gang van zaken bij de verdeling van de ontgonnen grond en was binnen Friesland het algemeen geldend recht. Het werd weliswaar pas in de twaalfde eeuw opgetekend, maar was toen reeds lange tijd – wellicht een eeuw – in gebruik. Tot Friesland dienen rond het jaar 1000 de provincies Groningen, Friesland, Noord-Holland en een groot deel van Zuid-Holland te worden gerekend.¹⁴ De verdeling ging naar de door Postma vertaalde tekst als volgt:

"Dit is recht dat aan de hemrik, waar des heiligen en des konings en des huismans land aan grenst en ligt, dat hij het den vierden jaars delen moet also ver dat de klager daar zij, die het op de heiligen zwere, dat het jaartal omgekomen zij en hij het met meer recht delen zal dan het langer aldus ongedeeld blijven zal... Zo is het recht dat de asega heeft te oordelen, dat zij van boven af zullen beginnen bij evennacht, bij Sint Benedictus (21 maart); boven het afsluitingshek zullen zij allen gedeeld hebben, omdat de koe in het veld moet, dat heeft de schout te bannen, dat zij het alzo volbrengen... Dit is recht, dat indien iemand der lieden onwillig zij, dat hij niet delen wil, zo zal de schout des onwilligen deel bewaren en met de willigen in het veld varen en de hemrik met hen delen".¹⁵

12 Voor dit onderzoek is vooral gebruik gemaakt van de kaarten van de Topografische Dienst (Delft 1962), *Historische Atlas Friesland* (Den IJp 1990) en *Foto-Atlas Friesland* (Den IJp z.j.). In de eerste twee is de ruilverkaveling van de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw niet verwerkt, zodat een beter beeld van het oude landschap met zijn historische verkaveling wordt verkregen.

13 H. van der Linden, *De Cope, Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de ontginning der Hollands-Utrechtse laagvolakte* (Assen 1995), 315; J.K. de Cock, *Bijdrage*, 99; G.J. de Langen, *Middeleeuws Friesland, de economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de Vroege en Volle Middeleeuwen* (Groningen 1992), 72.

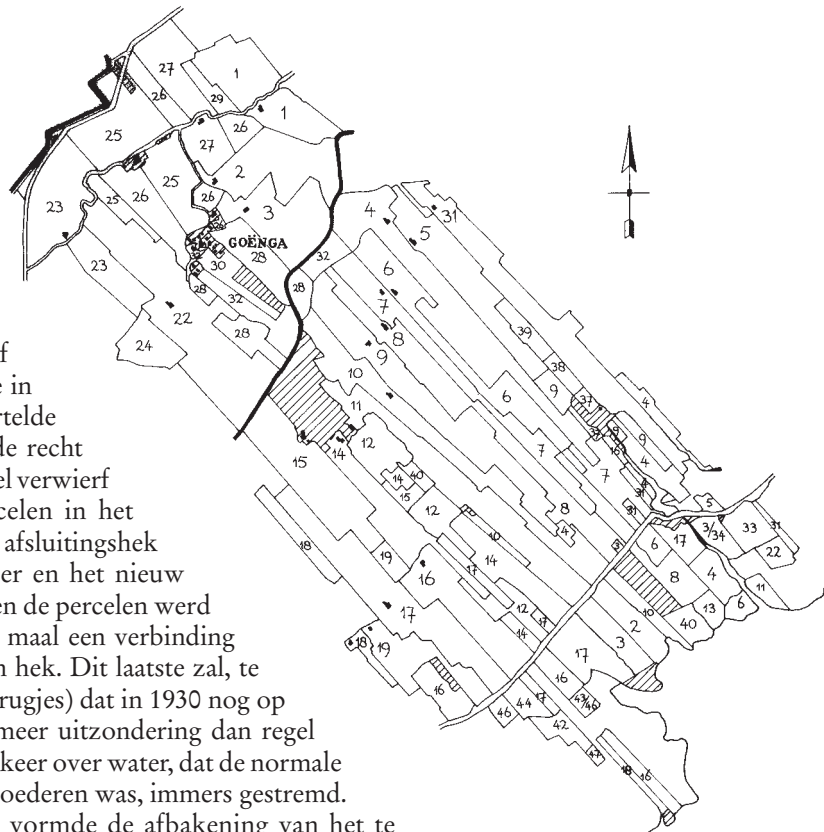
14 G. Bakker, 'De Zuidwestelijke grenzen van Friesland tussen 600 en 1150', *West-Frieslands oud en nieuw* 36 (1969), 45-57.

15 O. Postma, 'Eerste afdeling', in: J.J. Spahr van der Hoek (m.m.v. O. Postma), *Geschiedenis van de Friese Landbouw*, dl. I, (Drachten 1952), 60-69, citaat op 61-62; Zie ook A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het Oud-Vaderlandsch burgerlijk recht* (Groningen 1939), 169-171; idem, bewerkt door H.F.W.D. Fischer (Groningen 1950), 113-116; De Cock, *Bijdrage*, 92-97; N.E. Algra, *Oudfries recht 800-1256* (Ljouwert 2000), 369-370.

De hemrik was het reeds ontgonnen, maar nog niet verdeelde land, de huisman de eigengeërfde boer uit het dorp en de heilige de parochiekerk. De kerk had grond nodig voor het onderhoud van de parochiegeestelijke en het kerkgebouw. Dat ook de koning bij de verdeling betrokken was, zal niet anders betekend hebben dat indien de koning – of misschien een van zijn ambtenaren, bijvoorbeeld de graaf, de asega of de schout – ter plekke een of meer hoeven bezat, deze ook meedeelde in de hemrik. De asega, de rechtszegger, vertelde wat in een bepaalde situatie het geldende recht was en de schout voerde dit uit. In beginsel verwierf iedere rechthebbende zijn nieuwe percelen in het verlengde van de eigen opstrek. Bij het afsluitingshek gaat het om het hek tussen het al eerder en het nieuw ontgonnen gebied.¹⁶ De afscheiding tussen de percelen werd gevormd door de sloten met een enkele maal een verbinding door middel van een kleine dam met een hek. Dit laatste zal, te oordelen naar het grote aantal ‘zetten’ (brugjes) dat in 1930 nog op het kaartenmateriaal voorkomt, echter meer uitzondering dan regel zijn geweest. Door dammen werd het verkeer over water, dat de normale wijze van vervoer van personen, vee en goederen was, immers gestremd. Een ander bestuursrechtelijk probleem vormde de afbakening van het te ontginnen gebied in het noordoosten naar Tersoal en in het zuidwesten naar Sneek en Offingawier. Hierbij zullen ongetwijfeld een of twee van de hiervoor genoemde gezagsdragers een taak hebben gehad en dit waren vermoedelijk de asega en de schout.

Een vraag die in het kader van dit onderzoek eveneens aan de orde dient te komen, is of er tussen de ontginners en de overheid een contract gesloten werd ten aanzien van de over en weer geldende verplichtingen. Van der Linden beschrijft hoe in het Zuid-Hollandse laagveengebied bij de aanvang van de ontginning tussen de graaf en de ontginners een ‘cope’, een overeenkomst, werd gesloten.¹⁷ Voor wat betreft het toen nog Hoge Midden van Friesland is hierover niets bekend. Toch zullen hier ook afspraken zijn gemaakt, wellicht slechts mondeling en vervolgens plechtig bezworen. We moeten ons bij deze vraag niet te zeer laten leiden door latere omstandigheden zoals het ontbreken van een gevestigd grafelijk gezag in de veertiende en vijftiende eeuw. In de periode van de negende tot en met de twaalfde eeuw is in Friesland “... een bestuursvacuüm... volstrekt ondenkbaar”, aldus N.E. Algra.¹⁸ In de twaalfde eeuw traden Brunswijkse graven in Friesland als zodanig op, voor en na hen waren de bisschoppen van Utrecht met grafelijke rechten beleend. Bovendien maakten de graven van Holland soms aanspraken op het gebied of delen ervan. Algra vermeldt dat graaf Willem III van Holland in 1331 Jan van Kuinre beleende met een ‘penninghure’ op een ‘erve toit Oisterzee’, een bedrag dat voor de toenmalige tijd veel te gering was om als een gebruiksvergoeding te kunnen gelden. Hij gaat er van uit dat dit een durende ‘erkenningbelasting’ was, voor de eerste maal verschuldigd door de daadwerkelijke ontginner aan degene die hier de concessie voor de ontginning verleende. In dit geval was het oorspronkelijk de bisschop van Utrecht die de toestemming tot de ontginning had verleend. Ook elders in Friesland, in de Stellingwerven, hebben de bisschoppen deze rechten uitgeoefend.¹⁹ Een dergelijk contract voor Goënga is niet overgeleverd, wat allerminst betekent dat het er niet geweest is.

De ontginning ging voortdurend verder. De nieuwe percelen werden eerst als weilanden gebruikt. Nadat de grondwaterstand voldoende was gezakt, gebruikte men ze vooral als akkerland voor de graanverbouw. Om de grond voor akkerbouw

Kaart 3. Rond 1700 zijn in het toenmalige dorpsgebied van Goënga de lange opstreckende plaatsen nog duidelijk te herkennen bij de nummers 6 tot en met 11 en 31. Een nummer verwijst naar de landerijen behorende tot één plaats. J.A. Mol en P.N. Noomen (eds.), *Kadastrale en prekadastrale atlas van Fryslân, 1640-1832*, deel 11, *Wymbritseradeel-noard en Snits* (Leeuwarden 2000), 61.

¹⁶ De Cock, *Bijdrage*, 96.

¹⁷ Van der Linden, *De Cope*, 315.

¹⁸ Algra, *Oudfries recht*, 54-61, citaat p. 58.

¹⁹ *Ibidem*, 69-71; zie voor de Stellingwerven vooral Mol, *Friese huizen*, 56-57.

oppervlakte had van tussen de twintig en dertig hectare, wijkt niet sterk af van die welke zijn beschreven door Van der Linden.²² Hierbij komt nog dat ongeveer op de plaats van de huidige vaargeul zich zeer waarschijnlijk een natuurlijke waterloop bevond tussen de Wetering bij Terherne en de Modderige Geeuw in de buurt van Oppenhuizen, die geschikt was voor de ontwatering van het laagveenkussen.

Na nog eens twaalfhonderd tot tweeduizend meter ontginning in zuidoostelijke richting werd bij Goïngarijp het einde van het ontginningsgebied bereikt op de eerder aangegeven lijn van Ballingbuur naar Heerenzijk. Hier ontmoette in de tweede helft van de twaalfde eeuw de ontginning vanuit Goënga die van Akkrum-Akmarijp. Voor de afbakening tussen de beide ontginningsgebieden zal, het kan haast niet anders, de ter plaatse bevoegde overheid het laatste woord hebben gehad. In de atlas van Schotanus van 1718 vinden we op de lijn van Ballingbuur tot het Spekland in de buurt van Terherne elf stemhebbende plaatsen en acht stemhebbende stellen, oorspronkelijk ook plaatsen waarvan echter de landerijen in de loop der tijd verkocht zijn. Ze lagen alle vrij dicht bij elkaar op geringe afstand van de Oude Slachtedijk, die in de dertiende eeuw de duidelijke grens vormde met het ontginningsgebied Akkrum-Akmarijp (zie kaart 4). De opstreckende mieden gingen dus zeker niet verder in zuidoostelijke richting; integendeel, ze zullen een noordwestelijke richting hebben gehad, wat conflicteerde met de veronderstelde derde vestigingslijn. Naar alle waarschijnlijkheid hebben de bewoners van deze derde vestigingslijn na een forse maaiveldaling – waarover dadelijk meer – en groeiende wateroverlast deze weer verlaten om zich aan het andere eind van hun opstreckende mieden te vestigen. Daar was de ontginning jonger, het maaiveld nog hoger en de grond droger. Een dergelijke verplaatsing in de loop van het ontginningsproces wordt in de literatuur vaker vermeld.²³ Als nader argument met betrekking tot de verplaatsing van de derde vestigingslijn is het van belang te vermelden dat de kerk van Goënga, de verdwenen kapel op de Roekoepôle en de kerk van Goïngarijp op een vrijwel rechte lijn lagen. De kerkelanden lagen namelijk oorspronkelijk in één opstrek en zo dus eveneens de beide kerken en de kapel.

Ongeveer tweeënhalve eeuw – tien generaties achter elkaar – is door de bewoners aan de ontginning van het Hoge Midden gewerkt. Van der Linden spreekt in dit verband over de ‘gemeente-vormende krachten in de ontginningsperiode’.²⁴ Deze arbeid kon alleen in voortdurend overleg en in redelijk goede onderlinge samenwerking succesvol verlopen. Het werk vergde op gezette tijden belangrijke beslissingen. Waar moesten de lange sloten komen, waar de korte en waar de hoofdafwateringssloten? De verdeling van de nieuw ontgonnen percelen diende, zoals hiervoor reeds is aangegeven, om de vier jaar te gebeuren en hierbij speelden uiteraard persoonlijke belangen een grote rol. Wie kregen de nieuwe plaatsen toegewezen? We mogen aannemen dat dit de jongere zonen van de gevestigde huislieden in de gemeenschap waren. Ook de beide andere categorieën, de geestelijke van de parochiekerk en de koning en zijn dienaren, zullen zich niet onbetuigd hebben gelaten. Dit moest allemaal geregeld worden naast de gewone dagelijkse arbeid op het boerenbedrijf. Zoals gezegd hebben de dorpsbestuurders een leidende rol gespeeld en gelet op de eeuwenlange traditie van de stemdragende plaatsen gebeurde dit in een continue democratische besluitvorming. De dorpsbestuurders moeten eigenschappen hebben gehad welke aan die van moderne managers doen denken.

Maaiveldaling

De ontginning van het laagveen ging gepaard met een voortdurende ontwatering. Dit bracht in de bodem een drietal elkaar versterkende processen op gang welke in samenhang met weer en wind zeer nadelig voor de nakomelingen van de ontginners uitpakt. Allereerst drukte de ondergrond in elkaar. Het tweede effect was uitdroging van de bovenste veenlaag en ook dit had een daling van het maaiveld tot gevolg. Deze beide vormen van inklinking mogen tezamen op minimaal vijftig centimeter per eeuw worden gesteld. Een derde proces bracht echter op de lange duur veel ingrijpender gevolgen met zich mee. Door de

²² Van der Linden, *De Cope*, 20-36.

²³ J.A. Mol en P.N. Noomen (eds.), *Kadastrale en prekadastrale atlas van Fryslân, 1640-1832*, deel 6, *Raarderhim en Utingeradiel* (Leeuwarden 1993), 23-30, in het bijzonder 28; K. Huisman, ‘De okkupaasje van de Riperkrite’, *It Beaken* 50 (1988), 1-36, speciaal 17-23.

²⁴ H. van der Linden, *Recht en territoir. Een rechtshistorisch-sociografische verkenning* (Assen 1972).

uitdroging verloren de grondporiën hun vocht. Daardoor kon de buitenlucht de grond binnendringen. Er kwam een langzame oxidatie op gang die nog bevorderd werd door het afbranden van de aanwezige begroeiing. De koolstof in het veen verbond zich met de zuurstof uit de binnendringende lucht en verdween als CO₂. Op den duur kan een veenlaag hierdoor helemaal verdwijnen. Zo ging het onder meer in de veenkoloniale dalgronden, waar na de vervening de bovenste laag bonkveen, die ongeschikt was voor turfwinning, met het onder het veen liggende zand werd vermengd. Hierdoor verkreëg men een redelijk goede humusrijke landbouwgrond. Rond 1950 bleek dat op verschillende percelen alle humus verdwenen was en er puur zand restte als gevolg van de oxidatie.²⁵ Borger toonde aan hoe door langdurige bemaling ter verlaging van de grondwaterstand het laagveendek in de Veenhoop in West-Friesland eveneens geheel verging.²⁶ Uit berekeningen van deskundigen blijkt dat door oxidatie in het droge veen een bodemdaling van gemiddeld een centimeter per jaar vrij normaal is.²⁷ De gedachte dat opgedroogd veen bij veel regenval het water weer als een spons opzuigt, is niet juist. Ook al zal het droge veen iets opzwellen, het neemt nooit weer het vroegere volume aan en het water stroomt vrij snel af van het hoger gelegen deel naar het lagere.²⁸ De conclusie dient te zijn dat door klink en oxidatie samen de gemiddelde maaiveldddaling in het ontginningsgebied na tweeënhalve eeuw ongeveer drie meter moet hebben bedragen, in het centrum meer en aan de randen minder.

In het voorgaande is gebleken dat de ontginningsactiviteit van Goënga cum annexis niet op zichzelf stond. Ten noordoosten, zuidoosten en zuidwesten vonden soortgelijke activiteiten plaats. De Cock heeft de ontginningen van Sneek en IJlst onderzocht.²⁹ We moeten aannemen dat ongeveer terzelfder tijd het laagveenkussen in grote delen van het latere Friese merengebied is ontgonnen volgens de 'Fries-Hollandse methode' met dezelfde effecten wat betreft de maaiveldddaling. Het Hoge Midden veranderde zo in het Lage Midden.

Tenslotte is er nog een verschijnsel dat bij de maaiveldddaling aan de orde dient te komen en wel de veenbrand. In de kroniek van Okko van Scharl wordt meegedeeld dat in 1210 na een zeer hete en droge zomer het bos Fluiso nagenoeg geheel afbrandde. Het vuur woekerde verder in het veen. Er ontstond een meertje dat zich naderhand uitbreidde tot een groter, de Fluessen. Aangezien deze bron dateert uit het eind van de zestiende eeuw, wil Gottschalk aan het bericht geen conclusies verbinden, maar dit betekent nog niet dat het verhaal geen waarheid bevat.³⁰ Het wordt ook elders verteld, onder andere over het Tjeukemeer. Hardnekkige, moeilijk te blussen veenbranden waren in het verleden geen onbekend fenomeen. In 1173 is in de omgeving van Bremen een veenbrand geweest die bijna een maand heeft geduurd.³¹ Het is eigenlijk ondenkbaar dat in het ontginningsgebied gedurende tweeënhalve eeuw tijdens een warme en droge zomer geen veenbranden ontstonden. De mensen werkten dan lange dagen in het ontginningsgebied, stookten een vuurtje om hun potje warm te maken en een veenbrand was gauw ontstaan. Buisman constateert voor de periode 1176-1250 betrekkelijk veel droge en warme zomers.³²

Het gevolg van de maaiveldddaling werd vooral tijdens een regenrijke periode merkbaar. Door de hoge grondwaterstand was het akkerland dan moeilijk te bewerken. Als oplossing van de problemen werd het middel toegepast dat nu ook nog gehanteerd wordt, namelijk een verlaging van het waterpeil in de sloten. Voor de opkomst van de bemaling bereikte men dit door het verder uitdiepen van de sloten om zo het water beter te laten afstromen. Dit leidde tot nieuwe klink en oxidatie. Na verloop van tijd kwamen de percelen zo laag te liggen dat ze helemaal niet meer voor akkerbouw geschikt waren en slechts voor het weiden van vee of als hooiland gebruikt konden worden. Aangezien de behoefte aan land voor de akkerbouw bleef bestaan, betekende dit dat er voortdurend opnieuw nog 'woeste' veengebieden moesten worden ontgonnen. Met andere woorden, ook al zou niet van meet af aan een planning om al het veen in een tevoren bepaald gebied te ontginnen aan de ontginning ten grondslag hebben gelegen, dan nog dwong de noodzaak ertoe voortdurend verder te gaan. Zodoende werd de ontginning over een periode van ongeveer tweeënhalve eeuw vrijwel ononderbroken voortgezet met als gevolg

25 Edelman, *Bijdrage*, 44.

26 G.J. Borger, *De Veenhoop. Een historisch-geografisch onderzoek naar het verdwijnen van het veendek in een deel van West-Friesland* (Amsterdam 1975), 219-223.

27 Edelman, *Bijdrage*, 44-45. De Rijks Geologische Dienst komt in het rapport *Maaiveldddalingen in veenweidegebieden in de provincie Friesland* (Haarlem 1993) samengesteld door F. Schokking onder meer tot de volgende conclusie: "Voor een drooglegging (het instellen van een slootpeil op een zekere diepte onder het maaiveld) van 1,2 m. zullen (in de komende 50 jaar) de zakkingen in het veengebied met kleidek relatief uniform verlopen en tussen 0,5 à 0,6 m. liggen, terwijl in het veengebied zonder kleidek grote verschillen op zullen treden, waarbij maxima tussen 0,7 en 0,8 m. zakking verwacht worden...", zie p. 17. Deze uitkomsten bevestigen dat de in dit artikel aangegeven gemiddelden niet te hoog zijn.

28 Edelman, *Bijdrage*, 48.

29 J.K. de Cock, 'De veenontginningen rond Sneek en IJlst', *It Beaken* 46 (1984), 139-149.

30 Gottschalk, *Stormvloed*, I, 133.

31 Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water*, I, 366.

32 Ibidem, 598-600.

-zoals hiervoor vermeld- een maaiveld daling van drie meter en plaatselijk zelfs meer. Het bolle veenkussen veranderde in een soort holle schotelvorm.³³

Stormvloeden³⁴

Leverde de maaiveld daling geen gevaren op voor de bewoners van de ontgonnen gebieden? Gedurende de eerste twee eeuwen zal er alleen tijdens perioden met veel en langdurige regen sprake zijn geweest van grote hinder. Echte rampen bleven vooreerst nog uit. Rond het jaar 1000 werd een aanvang gemaakt met de bedijking van de zeekust met onderbrekingen door zijlen, die noodzakelijk waren voor de afwatering en de scheepvaart. Lange tijd bleven de noordelijke streken van Nederland gespaard voor gevaarlijke stormvloeden. De eerste stormvloed van betekenis was die van Allerheiligen in 1170. Deze veroorzaakte een ware ramp in het noordwestelijke Waddengebied, in het Almere en in Kennemerland. Voor het Lage Midden van Friesland was van belang dat het Kreilerbos, een veenbos tussen Stavoren en Enkhuizen, werd weggeslagen waardoor een belangrijke drempel tussen het Almere en de Wadden en dus ook naar de Noordzee verdween. De storm sloeg tevens grote laagveengebieden in het Almere weg. In het midden van Nederland ontstond een binnensee, de Zuiderzee, die in een open verbinding met de Wadden en de Noordzee stond. Een van de gevolgen hiervan was dat het water uit de binnensee beter kon afstromen. Voor het Lage Midden betekende dit een diepere en snellere afvloeiing van het overtollige water. Het effect hiervan was nog meer klink en oxidatie van het veen en een verdere maaiveld daling.

Gedurende een kwart eeuw hadden deze ontwikkelingen nog geen verdere consequenties voor het Lage Midden. In december 1196 voltrok zich echter een ware catastrofe. Een stormvloed richtte in Groningen, Friesland en Noord-Holland grote verwoestingen aan. Deze Sint-Nicolaasvloed drong Friesland via de Middellandse Zee binnen, hoewel die al sinds de elfde eeuw vooral in het zuidwestelijk deel aan het dichtslibben was. In 1200 vaardigde de bisschop van Utrecht een oorkonde uit over de kerk van Scharnegoutum, waaruit blijkt dat de landerijen van de kerk al vier jaar lang geen inkomsten hadden opgebracht door de verzilting van de grond. Voor de bisschop was dit reden kerk en landerijen tegen een jaarlijkse cijns over te dragen aan het klooster Bloemkamp ten noordoosten van Leeuwarden. Deze landerijen liggen nu tussen 0,1 en 0,3 m +N.A.P., terwijl de eilanden in het Sneekermeer en de boezemlanden rondom 0,3 tot 0,6 m -N.A.P. liggen, een verschil van 40 tot 90 centimeter. Rond 1200 was dit ongeveer hetzelfde. De watermassa's die de landerijen rondom Scharnegoutum overspoelden, hebben zonder enige twijfel ook verwoestend huis gehouden in het ontginningsgebied, waar het water tijdens de Sint-Nicolaasvloed ruim een meter boven het maaiveld moet hebben gestaan. De desastreuze gevolgen voor mens, dier en landerijen laten zich gemakkelijk indenken. Minstens zo erg moeten de effecten van de Sint-Marcellusvloed op 16 januari 1219 zijn geweest. Tijdens deze zuidwester, later naar het noordwesten draaiende storm sloeg het zeewater over de dijken, waarbij veel mensen en vee omkwamen. Het water trok zich tijdens de eb niet terug en toen na een korte rusttijd de storm uit dezelfde windrichtingen voor de tweede maal aanwakkerde, sloegen complete dijkstukken weg. Ook deze stormvloed had, het kan niet anders, voor het Lage Midden rampzalige gevolgen.

Tijdens het winterseizoen 1248/1249 troffen maar liefst drie stormvloeden Noord-Nederland, op 20 november en 28 december 1248 en op 4 februari 1249. Het is niet goed uit te maken wat de nasleep was voor het Lage Midden; de bronnen geven alleen details voor Groningen. Op 16 januari 1268 volgde een nieuwe stormvloed die in hoofdzaak de kustgebieden van Groningen en Friesland schijnt te hebben getroffen. Anders ligt het met de stormvloed van 14 december 1287 die met een verwoestende kracht over de dijken sloeg en waarbij wederom veel mensen en dieren omkwamen in de golven. De zee steeg anderhalve meter boven de hoogste stand die de tijdgenoten zich konden herinneren. Volgens mededelingen van priesters en dekens kwamen tussen Stavoren en de Lauwers dertigduizend mensen om en

33 G.P. van der Ven (red.), *Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland* (Utrecht 1993), 50.

34 Deze paragraaf is gebaseerd op Gottschalk, *Stormvloeden*, I, 81, 121-123, 140-142, 174-182, 207-209, 238-261; Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water*, I, 360-362, 392-393, 421-423, 467-469, 502, 538-542.

tussen de Lauwers en de Eems nog eens twintigduizend. De getallen zijn zeker te hoog, maar dat de stormvloed een afschuwelijke catastrofe voor Noord-Nederland betekende staat wel vast. Deze decembervloed volgde op een warme en zeer droge zomer. Hierdoor kon het gebeuren dat in de Wolden, het zuidelijke deel van het Westerkwartier, ‘zelfs de aarde (werd) losgerukt en door het water meegevoerd’.³⁵ Nogmaals, het is moeilijk te zeggen welke schade elk van de hiervoor genoemde stormvloeden heeft aangericht, maar er komt wel een totaalbeeld uit naar voren. Iedere keer wanneer de zee binnendrong in het ontginningsgebied, kwamen er mensen en dieren om en werden er delen slappe, halfdroge, los op de zanderige onderlaag rustende veengrond weggeslagen. Dit land ging definitief verloren. Zo groeiden waterlopen en poelen door het geweld van het water uit tot kleinere en grotere meren. Het Sneekermeer, de Goïngarijster Poelen en de Zoutepoel zijn hoogstwaarschijnlijk in de eerste helft van de dertiende eeuw ontstaan. De arbeid van vele generaties werd binnen een eeuw voor een aanzienlijk deel vernietigd.

Bedijking

Betrekkelijk kort na de Sint-Nicolaasvloed van 1196 kwamen ingrijpende waterstaatkundige werken tot stand, die grote invloed hadden op het Goëngaster ontginningsgebied. Om het gevaar voor doorbraken van de Middellzee naar het zuiden te verminderen werd bij Oosterwierum de Krenser Arm, een afsluitdijk, aangelegd (zie kaart 5). Rienks en Walther stellen de bouw op 1200. Een samenhang met de stormvloed van 1196 lijkt voor de hand te liggen. Bovendien werd omstreeks dezelfde tijd de uitmonding van de Moezel in de Middellzee bij Raard afgesloten. Het gevolg was, dat het water van het Boornegebied niet meer door de Boorne en de Moezel in de Middellzee kon wegstromen.³⁶ Het zocht nu zijn weg bij Oude Schouw door de Wetering naar de waterlopen in het ontginningsgebied van Goënga en verder via de Noorder Oudeweg langs Joure of de Modderige Geeuw bij Oppenhuizen naar de Zuiderzee. Dit bracht in het ontginningsgebied een forse toename van het doorstromende water met zich mee en waarschijnlijk ook een verhoging van de waterstand. Dit maakte het gebied nog kwetsbaarder voor stormvloeden en afslag van de slappe veenoevers. De verhuizing van de bewoners van de derde vestigingslijn naar het gebied van Goïngarij zal vrij zeker mede hierdoor veroorzaakt zijn.

De bevolking gaf de strijd tegen het water echter niet op. Aan weerszijden van het merencomplex werden dijken aangelegd. Ten noordwesten kwam de Groene Dijk die bij Sneek begon en vervolgens op een afstand van tweehonderd tot vijfhonderd meter van het Sneekermeer naar Abbingawier liep en vandaar naar en verder langs de Wetering, nu onderdeel van het Prinses Margrietkanaal, naar Oude Schouw. Zuidoostelijk van de Poelen werd de Oude Slachtedijk – slachte betekent waterkering – aangelegd, precies op de grens met het ontginningsgebied van Akkrum-Akmarij. Beide werken overschreden verre het ontginningsgebied van Goënga. Het kan niet anders dan dat hier in de dertiende eeuw grotere samenwerkingsverbanden op het gebied van de waterstaat ontstonden, die zich nog eeuwen handhaafden. In het gebied ten noordwesten van het Sneekermeer ontstond zo de Rauwerderhem – een hem is een polder met natuurlijke afwatering – die de dorpen van het Snitser Fiifgea en de vroegere gemeente Rauwerderhem omvatte.

Volgens Rienks en Walther zou de Groene Dijk in de twaalfde eeuw zijn aangelegd, maar nadere precisering is hier mogelijk.³⁷ Tot de eerste grote stormvloed van 1196 was er immers nog vrijwel zeker geen behoefte aan een dergelijke dijk. Pas hierna en door de aanleg van de Krenser Arm ontstond de noodzaak zich gezamenlijk te beschermen tegen het water uit het zuiden. Vandaar dat het ontstaan van de Rauwerderhem en de aanleg van de Groene Dijk op omstreeks 1200 dienen te worden gesteld.

Een ander gevolg van het ontstaan van het Sneekermeer en de Poelen was dat de binding van Goïngarij aan Goënga verloren ging. De bevolking van Goïngarij was aangewezen op een ander samenwerkingsverband. Het vermoeden bestaat

35 Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water*, I, 538.

36 K.A. Rienks en G.L. Walther, *Binnendijken en slieperdijken yn Fryslân* (Bolsward 1954), 156; *Atlas*, 57

37 Rienks en Walther, *Binnendijken*, 335-343.

Kaart 5. De Krenser Arm – hier Krenser Arm – ten zuiden van Oostwierum. Het Oosterwierumer, het Deersumer en het Rauwerder Nieuwland zijn opgeslibde en drooggelegde delen van de Middellzee. De Krenser Arm liep van Slachtedijk naar Slachtedijk, beide Middellzee-dijken ten noordwesten en zuidoosten. Kaartfragment uit Schotanus, *Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland*, blad Baarderadeel.

dat dit aanvankelijk niet van de grond kwam, aangezien de beschermende Oude Slachtedijk precies op de grens van het ontginningsgebied van Goënga en dat van Akkrum-Akmarijp is aangelegd. De Goëngarijpssters werden 'buiten gedijkt' en aan de golven van het Sneekmeer en de Poelen prijsgegeven (zie kaart 4). Waarschijnlijk is er langs de oever een kade aangelegd die toch enige beschutting bood. Tegen het einde van de Middeleeuwen blijkt het gebied tot de grietenij Doniawerstal te behoren. Pas in de negentiende eeuw kwam er een betere bescherming en dat was hard nodig, ook omdat de Oude Slachtedijk toen al grotendeels vergraven was. De Provinciale Staten besloten in 1882 tot de aanleg van de Nieuwe Slachtedijk en deze kwam langs de oevers van de Noorder Oudeweg, de Goëngarijpsster Poelen en de Zoutepoel te lopen.³⁸

De stormvloed van 1196 en later hadden nog enkele andere gevolgen. In de eerste plaats zette het zeewater een kleilaag van enkele centimeters tot plaatselijk dertig à veertig centimeter dik over het nog aanwezige veen af. Een tweede gevolg was de verzilting van de bodem met aanzienlijke schade voor de landbouw tot gevolg. Het verzilte veen werd verder aantrekkelijk voor de moertering en dit leidde in combinatie met de turfwinning tot vergroting van de al aanwezige plassen en de vorming van nieuwe.³⁹ Zout en turf hadden een goede aftrek in het zich uitbreidende Sneek en in de kloosters. De naam Zoutepoel verwijst duidelijk naar deze activiteiten en zal op zijn vroegst in de dertiende eeuw zijn ontstaan.

Slotbeschouwing

Van der Linden spreekt bij zijn onderzoek in Zuid-Holland en Utrecht over de Grote Ontginning.⁴⁰ Het ontginningswerk in het oorspronkelijk Hoge Midden van Friesland was weliswaar minder omvangrijk, maar de afloop zoveel dramatischer.

38 Ibidem, 456; *Atlas*, 185

39 H. Halbertsma, W.H. Keikes, *Sneek, drie kronen met ere* (Sneek 1963), 11.

40 Van der Linden, *Het platteland*, 64.

Het lijkt immers geen twijfel dat er een samenhang is tussen de laagveenontginningen van Goënga in zuidoostelijke richting, de hieruit voortgevloede maaiveldddaling van drie meter en het ontstaan van het Sneekermeer, de Goëngarijster Poelen en de Zoutepoel. We kunnen de vorming van de genoemde meren niet aan een bepaalde stormramp toeschrijven. Na de vloed van 1196 knabbelde het water bij iedere storm nieuwe stukken van het land af. De aanleg van de Krenser Arm omstreeks 1200 en de hierdoor versterkte afstroming uit de Boorne, maakte het Goëngaster ontginningsgebied nog kwetsbaarder voor het water. De moertering en turfwinning speelden naderhand ook een rol bij de verdere uitbreiding van de meren en poelen. Er zijn meer gebieden in Friesland waar de verkavelingspatronen zich duidelijk zichtbaar over de meren voortzetten, zoals bij het Heegermeer, de Oudegaster Brekken en de Grootte of Lemster Brekken. Ongetwijfeld hebben we hier eveneens te maken met meren die door de hele trits van processen ingezet door de ontginning van het laagveen zijn ontstaan. Er zijn evenwel ook meren waarbij de verkavelingspatronen niet over het water doorlopen, zoals bij het Tjeukemeer en het Slotermeer. Misschien betreft het hier meren die voor de aanvang van de ontginning reeds aanwezig waren en die destijds als een natuurlijke scheiding werden ervaren. Bij gebrek aan een groter onderzoek naar de ontginning van het totale laagveengebied in Friesland tijdens de volle Middeleeuwen kan hierover op dit moment geen zekerheid worden gegeven.

Door recente ontwikkelingen in de landbouw is de problematiek van de daling van het maaiveld in het Lage Midden opnieuw actueel geworden. De overschakeling van paardentractie op tractoren maakte het mogelijk steeds zwaardere landbouwmachines te gebruiken. Tijdens regenachtige perioden werden hiermee diepe sporen in de drassige weilanden van het laagveengebied gereden. Bij aanhoudende regenval kon men zelfs vaak helemaal het land niet meer op met machines. De boeren deden vervolgens een beroep op besturen van polders en waterschappen om peilverlaging. Dit leidde tot nieuwe klink en oxidatie in het veenweidegebied.

In opdracht van het provinciale bestuur is een aantal onderzoeken naar de waterhuishouding van Friesland verricht. De resultaten werden in 1997 samengevat in een eindrapportage.⁴¹ Voor het Lage Midden worden op een termijn van vijftig jaar bij voortzetting van de huidige verlaging van de grondwaterstand maaiveldddalingen van tien tot iets meer dan veertig centimeter verwacht. Het rapport is duidelijk over de te verwachten gevolgen en stelt glashelder dat:

“wanneer de verwachte veranderingen zich daadwerkelijk voltrekken, en dit is met de zeespiegelstijging en bodemdaling zeker het geval, ... dit een geleidelijke achteruitgang van veiligheid en algehele kwaliteit van de waterhuishouding [betekent]. Vroeger of later zullen maatregelen genomen moeten worden. [...] Alles overziende lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat er in bepaalde delen van het veengebied “winst” te behalen moet zijn met óf het voorzichtiger omspringen met de peilverlagingen óf het lokaal verhogen van de polderpeilen. Bij een afweging zullen alle aspecten, ook de niet-waterhuishoudkundige, zoals de landbouwkundige bedrijfsvoering, economische effecten, effecten op de natuur, meegenomen moeten worden”.⁴²

Het is duidelijk dat het agrarische kortetermijnbelang niet eenvoudig met de andere, langetermijnbelangen te verzoenen valt. Over deze zaak is het laatste woord dan ook nog niet gesproken.

41 *Dêr't de dyk it lân omklammet. Eindrapportage van het strategisch onderzoek naar de waterhuishoudkundige inrichting van Fryslân* (Leeuwarden 1997), de afzonderlijke deelrapportages worden genoemd op p. 3.

42 *Ibidem*, 36.